
HET MOET WÈL ERGENS OVER GAAN

John MACKENZIE OWEN

Emeritus hoogleraar informatiewetenschap, Universiteit van Amsterdam (UvA)

Dit artikel is gebaseerd op de afscheidsrede door de auteur op 10 november 2011 aan de Universiteit van Amsterdam.

Cet article est basé sur le discours d'adieu donné par l'auteur, le 10 novembre 2011 à l'Université van Amsterdam.

• In 1983 publiceerde de auteur een opiniërend artikel in het tijdschrift *Open* onder de titel: *Het technologische einde van de bibliotheek*. De inhoud: door technologische ontwikkelingen zou over enige tijd de "fysieke" bibliotheek overbodig worden. In zijn afscheidscollege - dat hier naar een artikel bewerkt werd - gaat hij hier terug op in. Deze technologische ontwikkelingen zijn veel heviger geweest dan verwacht. Maar het veranderende gedrag van de gebruikers was nog meer doorslaggevend dan de technologie: wat betreft de informatievaardigheden zijn voor de professionele vaardigheden van vroeger nu algemene vaardigheden gekomen. De meeste wetenschappelijke literatuur bevindt zich niet meer langer in de fysieke bibliotheken maar ergens in de "cloud". Studenten gaan dan wel samen studeren in die bibliotheekgebouwen maar benutten er dan nog nauwelijks de aanwezige publicaties... Verder nog een pleidooi voor een sterke empirische fundering van het onderzoek in de geesteswetenschappen en een oproep tot de bibliothecarissen om nadrukkelijker aanwezig te zijn in het publieke debat over de informatiesamenleving.

• En 1983, l'auteur publiait un article d'opinion dans le périodique *Open* sous le titre : *Het technologische einde van de bibliotheek*. Le contenu : en raison des développements technologiques, la bibliothèque "physique" pourrait devenir superflue. L'auteur y revient dans son discours d'adieu, ici transposé en un article. Ces développements technologiques ont été bien plus importants que ce qui avait été prévu. Mais le comportement changeant des utilisateurs fut encore plus déterminant que la technologie : les compétences en information, qui étaient jadis des compétences professionnelles, sont maintenant des compétences générales. Une grande partie de la littérature scientifique ne se trouve plus dans les bibliothèques physiques mais quelque part dans le "cloud". Les étudiants vont bien encore étudier ensemble dans les bibliothèques mais ils profitent encore à peine des publications qui y sont disponibles... L'auteur plaide également pour une base empirique solide de la recherche en sciences humaines et appelle les bibliothécaires à une présence plus appuyée dans le débat public sur la société de l'information.

Waar zou ik het aan het einde van mijn carrière nog willen over hebben?

Ik heb in de afgelopen periode zitten nadenken over waar ik het aan het einde van mijn loopbaan aan de Universiteit van Amsterdam (UvA) nog zou willen over hebben. Ik ben uitgekomen op een drietal onderwerpen die niet zoveel met elkaar te maken hebben maar die ik hier op een slimme manier aan elkaar zal proberen te breien. Die onderwerpen zijn: de invloed van technologische ontwikkelingen op de informatievoorziening, hoe het zit met de geesteswetenschappen en wat de informatiewetenschap ons te bieden heeft. Dat alles heb ik bijeengebracht onder een titel waarvan je nog niet weet waar je de klemtoon moet leggen.

De invloed van technologische ontwikkelingen op de informatiewetenschap

In juni 1983, dus ruim 28 jaar geleden, heb ik een opiniërend artikel gepubliceerd onder de titel

*Het technologische einde van de bibliotheek*⁴. Met dat artikel heb ik toen enige faam verworven, ja, misschien is het zelfs wel dankzij dat artikel dat ik hoogleraar werd. Reden genoeg om er even wat uitgebreider bij stil te staan.

Laat ik eerst even de context schetsen van het jaar 1983. De Personal Computer was net geïntroduceerd op 12 augustus 1981 met een kloksnelheid van 4,77 Mhz, met 16 of 64 Kb intern geheugen en een kostprijs van ongeveer 4500 gulden (ongeveer 2050 euro). In 1980 had IBM een schijfgeheugen ontwikkeld met een capaciteit van maar liefst 2,5 Gb. Die woog 250 kilogram en kostte 40.000 dollars (ongeveer 33.000 euro). Internet bestond in Nederland niet en van gedigitaliseerde boeken en tijdschriften was nog geen sprake. We leefden in een niet-digitale wereld en de meeste mensen hadden geen flauw idee van de komende ontwikkelingen op het gebied van de informatietechnologie.

Toen schreef ik het volgende: *"Stelt u zich voor dat... informatie zou worden opgeslagen in reusachtige computergeheugens... en dat een computerprogramma precies de door u gewenste teksten uit dat geheugen zou weten te selecteren. Stelt u zich verder voor dat u die*

computer thuis... zou kunnen raadplegen en dat de geselecteerde teksten... op een beeldscherm van de omvang van een schrijfblok... zouden verschijnen. Denkt u zich in... dat u niet alleen teksten, foto's en grafieken, maar ook films (met kleur en geluid)... zou kunnen bekijken."

Aan het scenario dat ik in het artikel beschreef, voegde ik nog één vilein zinnetje toe: "*Zou u dan nog behoefte hebben om naar de bibliotheek te gaan?*"

Kort gezegd kwam mijn betoog erop neer dat technologische ontwikkelingen de zogenaamde "fysieke" bibliotheek overbodig zouden maken. Over die stelling van toen wil ik met de kennis van nu een paar opmerkingen maken.

De eerste opmerking is deze. De technologische ontwikkelingen die ik destijds verwachtte, hebben zich in veel heviger mate voorgedaan dan ik toen kon vermoeden. Dat geldt niet alleen voor de apparaten en de software maar vooral voor het netwerk waarvan ik de impact toen niet kon bevroeden. Onderhand zijn we zover dat je vrijwel alle informatie die je nodig hebt altijd en overal kunt raadplegen op een pc of mobiel apparaat. Mooi! Heb je dan nog behoefte om naar de bibliotheek te gaan? Nou, ik eigenlijk niet, dat wil zeggen, ik en de meeste andere mensen halen verreweg de meeste informatie niet meer in de fysieke bibliotheek maar van het netwerk. Maar die bibliotheken, met al die mensen die erin werken, die staan er nog steeds en met enige regelmaat wordt er tegen fantastische kosten - soms ook onder luid protest van buurtbewoners - zelfs een nieuwe neergezet. Hoe kan dat?

Over de technologische ontwikkelingen van de afgelopen dertig jaar hoef ik hier niet uit te weiden. Uiteindelijk blijken de belangrijkste ontwikkelingen niet op het gebied van de hardware en software te zijn geweest (die zijn gewoon evolutionair) maar op het gebied van de verbindingen, de netwerken. Denk bijvoorbeeld aan het Internet en aan mobiele netwerken. Die zijn beiden pas echt revolutionair, omdat er ingrijpende veranderingen in de samenleving uit zijn voortgevloeid. Dat zijn ontwikkelingen die we rond 1980 echt niet konden voorzien.

Maar volgens mij is de meest doorslaggevende verandering op dit gebied niet die technologie zelf maar het veranderende gedrag van de gebruikers van die technologie. De manier waarop wij nu met technologie omgaan; dat konden we ons dertig jaar geleden niet voorstellen. Toen waren we zelfs bang dat mensen de computer niet zouden kunnen bedienen omdat ze niet konden typen. Toen kon Wurman nog een boek schrijven onder de titel

*Information anxiety*² en nam ik bij de introductie van kantoorautomatisering - ken je die term nog? - tissues mee om de tranen te drogen van de secretaresses die moesten huilen bij de gedachte dat ze met een computer gingen werken. De vanzelfsprekendheid waarmee mensen nu informatietechnologie gebruiken en de vaardigheden die zij hebben om daarmee te werken zijn vanuit het perspectief van die beginjaren werkelijk verbluffend.

Informatievaardigheden die vroeger professionele vaardigheden waren, zijn nu algemene vaardigheden geworden. Informatievaardigheden die ooit tot het domein van de informatieprofessional (archivaris, bibliothecaris, documentalist, literatuuronderzoeker) behoorden, zijn onderdeel geworden van een algemene, academische en beroepsmatige professionaliteit. Ik heb ooit nog meegemaakt dat een universiteitsbibliothecaris riep dat het verboden moest worden studenten rechtstreeks tot het internet toe te laten...

Als het informatiegedrag van mensen niet in deze mate had kunnen evolueren, dan was de invloed van de technologie ook navenant minder geweest en dan zou de wereld er nu heel anders uitzien.

Dat ik in 1983 niet in alle opzichten de toekomst van de wetenschappelijke informatievoorziening correct voorgesteld heb, heeft dus niet alleen te maken met de toen nog onbekende rol van netwerken maar vooral met mijn gebrekkig inzicht in de betekenis van gedrag voor de rol van technologie in de samenleving. Achteraf gezien heb ik me in ernstige mate schuldig gemaakt aan "technologisch determinisme". Technologisch determinisme gaat uit van de veronderstelling dat de manier waarop technologie wordt gebruikt en de effecten ervan op de samenleving volledig en onontkoombaar voortvloeien uit de intrinsieke kenmerken van die technologie. Dat is een prettige manier van denken want dan kun je als deskundige, als expert op het gebied van de technologie, ook voorspellen wat de effecten ervan zullen zijn en hoe mensen dus met die technologie zullen "moeten" omgaan. Daarom zijn ook de meeste technologieguru's en futurologen behept met het virus van het technologisch determinisme, want zij leven immers van hun voorspellingen van hoe de wereld van morgen eruit zal zien. Technologisch determinisme leidt meestal tot een manier van denken waarin technologie antropomorfe vormen aanneemt: technologie treedt dan op als "actor" en wordt onderwerp van de zin in uitspraken als "televisie zal leiden tot de teloorgang van de bioscoop", of "de computer zal leiden tot massale werkloosheid", of - dichter bij huis - "digitalisering

zal noodzakelijkerwijs leiden tot een revolutie in de wetenschappelijke communicatie".

Nu is het omgekeerde natuurlijk ook niet waar; de waarheid ligt meer in het midden. De waarheid ligt altijd in het midden, zoals Aristoteles al schijnt te hebben ingezien. Mensen die er genuanceerd over denken (en zo wijs ben ik in de loop van de jaren ook wel geworden), gaan ervan uit dat technologie geen tovenaarsleerling is en dat wij als individu en als samenleving op z'n minst mede invloed uitoefenen op technologische ontwikkelingen. Een bekend voorbeeld is de fiets. Op grond van de kenmerken van de technologie kon je beredeneren dat je met dezelfde inspanning sneller en verder kunt komen dan te voet en dat eenieder dus voortaan te fiets zou gaan. Wiebe Bijker heeft in een studie laten zien dat het zo niet gaat en dat de fiets vooral ook een sociaal construct is dat onder invloed van psychologische, sociale, ja zelfs morele factoren vele verschijningsvormen en stadia van acceptatie heeft gekend, totdat de samenleving min of meer overeenstemming had bereikt hoe een fiets eruit hoorde te zien en hoe je ermee moest omgaan³.

Ook andere factoren kunnen een rol spelen. Zo is het bij ons in Schotland nogal heuvelachtig, waardoor fietsen niet werd gezien als "vervoer" maar als "sport" (zoiets noemen we tegenwoordig "framing"). De huis-tuin-en-keukenfietsen die we in Nederland kennen, kwamen in Schotland vroeger niet voor. Pas in de laatste jaren, als gevolg van filedruk, milieu-overwegingen, stijgende kosten van openbaar vervoer en verbeterde techniek begint men ook daar de fiets te zien als een min of meer normaal vervoermiddel voor woon-werkverkeer en zie je dus ook fietsen die daarop ingericht zijn.

Technologie is dus geen "actor", geen "agent" die op eigen houtje bepaalt hoe onze wereld eruit gaat zien. Maar technologie is wel een beetje een verleider. Mensen hebben weliswaar de mogelijkheid om technologie naar hun hand te zetten, maar ze kunnen de verleiding van de mogelijkheden vaak niet weerstaan, vooral niet als de mogelijkheden hun worden aangeprept door techneuten-guru's met hun deterministische verhalen. Mensen nemen de technologie dus over en wel in de vorm die hun wordt aangereikt. Met andere woorden: hoewel technologisch determinisme theoretisch niet klopt, is er in de praktijk wel degelijk van een marktgedreven determinisme sprake. Dat geldt zeker voor producttypen die gebaseerd zijn op moderne informatietechnologie, omdat introductie en acceptatie vaak geen proces zijn maar zijn samengesmolten tot een "event". Bij de fiets

duurde het decennia voordat de uiteindelijke vorm was uitgekristalliseerd. Bij de tablet-computer was dat al het geval nog voordat het product op de markt was verschenen.

Wat betekenen de technologische ontwikkelingen en de gedragsveranderingen die deze ontwikkelingen mogelijk maken voor de informatievoorziening? Wat van belang is, is dat de gebruiker van nu veel onafhankelijker en zelfstandiger is dan de gebruiker van toen. Die zelfstandigheid ontstaat enerzijds, zoals gezegd, door toenemende deskundigheid en vaardigheden, met als gevolg de professionalisering maar ook door de overal en altijd beschikbaarheid van informatie, door een grotere keuzevrijheid in de infrastructuur en door lagere kosten van voorzieningen. Voeg daarbij de toenemende mobiliteit van de informatietechnologie (IT) waardoor de gebruiker zijn of haar eigen voorzieningen meeneemt naar de werkplek (c.q. de werkplek meeneemt naar huis en op vakantie) en het wordt duidelijk dat de gebruiker tegenwoordig in hoge mate "self supporting" is. En dat betekent weer dat allerlei klassieke, op dienstverlening gerichte instituties (zoals de universiteitsbibliotheken en IT-afdelingen) min of meer overbodig worden. Waarom zou ik naar de bibliotheek gaan als ik die artikelen thuis ook kan inzien? Waarom moet de universiteit een PC op mijn bureau zetten als ik mijn eigen - en veel betere - laptop in mijn tas heb?

Deze ontwikkeling doet zich overigens niet alleen voor op het niveau van de afzonderlijke instituties maar zet zich door tot in hogere lagen van de infrastructuur. In feite zit de relevante organisatie allang niet meer op het niveau van de instellingen en vaak zelfs niet op nationaal niveau. Het relevante ordeningsprincipe in de wetenschap is immers internationaal en disciplinair in plaats van nationaal en universitair. Daarom moeten ook overkoepelende organisaties, zoals het Nederlandse SURF (een samenwerking van universiteiten, hogescholen en onderzoeksinstituten inzake ICT-innovaties) of het Britse JISC (Joint Information Systems Committee), oppassen voor teveel regie. De tijd is voorbij dat instellingen afhankelijk zijn van wat een op expertise gebaseerde koepel voor ze bedenkt. Allerlei andere dwarsverbanden en relaties zijn minstens even belangrijk.

Laten we dan terugkeren naar waar ik mee begon, namelijk de toekomst van de wetenschappelijke bibliotheken. Eigenlijk vind ik dat ik in 1983 wel gelijk had. De bibliotheken van toen zijn er in feite niet meer, ook al staan de gebouwen er nog. Die bibliotheken hebben heel veel van hun oorspronkelijke functies verloren. Ze

hebben, in tegenstelling tot de wetenschappelijke uitgevers, met informatietechnologie uiteindelijk niet veel waarde weten toe te voegen aan hun dienstverlening.

De meeste wetenschappelijke literatuur bevindt zich tegenwoordig helemaal niet in bibliotheken maar ergens in de "cloud" op computers van uitgevers en "aggregators"; de bibliotheken zijn voornamelijk doorgeefluik. De oorspronkelijke functies van selecteren, bewaren en ontsluiten zijn verdwenen en daarvoor zijn andere functies in de plaats gekomen, zoals licentiebeheer en authenticatie. Ik heb elders al betoogd dat je daarvoor met één bibliotheek in Nederland wel kunt volstaan, afgezien van het feit dat door Open Access ook het licentiebeheer uiteindelijk zal verdwijnen en daarmee niet alleen de noodzaak van authenticatie maar tevens de rol van de bibliotheek als doorgeefluik.

Interessant is ook een andere functieverschuiving die te maken heeft met gedragsveranderingen bij de gebruiker, in dit geval bij studenten (de wetenschappelijke staf komt nauwelijks meer in de bibliotheek). Er blijkt bij studenten een enorme en toenemende behoefte te zijn om binnen de muren van de bibliotheek te studeren. Uit een onderzoek dat door mijn studenten is uitgevoerd en dat in 2011 werd gepresenteerd, blijkt dat studenten daar niet zitten om gebruik te maken van boeken en tijdschriften die er zich nog bevinden en ook niet om gebruik te maken van het daar aanwezige bibliotheekpersoneel⁴. Nee, zij komen om langdurig en ongestoord te studeren in een omgeving met voldoende digitale voorzieningen, een lekkere kop koffie en met desgewenst ook mogelijkheden voor sociale face to face-contacts met andere studenten.

Dat zijn natuurlijk activiteiten die je ook kunt faciliteren in andere, goedkopere locaties. Ik denk daarom dat die bibliotheekgebouwen op termijn ook wel zullen verdwijnen...

Hoe het zit met de geesteswetenschappen?

Maar wacht eens, mag ik dat hier zo wel stellen? Waar is dit op gebaseerd? Hoe wetenschappelijk is het uitspreken van zo'n verwachting eigenlijk? Dat brengt me op het tweede onderwerp, namelijk de vraag welke uitspraken je als wetenschapper wel of niet mag doen. Wat is onderzoek eigenlijk? Welke soorten uitspraken behoren tot het domein van de wetenschap en welke niet? Dat zijn toch geen irrelevante vragen in een tijd waarin hoogleraren niet alleen tegen hun studenten aankletsen maar zich ook in de

media tot alle lagen van het volk wenden, inclusief tot politici. Nadenkend over de afgelopen veertien jaar als hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, bedacht ik dat zulke vragen in de kringen waarin ik al die jaren heb verkeerd vrijwel nooit aan de orde zijn geweest. Dit is mijn laatste kans om het aan de orde te stellen.

Dit onderwerp kwam bij me op toen ik terugdacht aan iets dat ruim tien jaar geleden gebeurde. We waren bezig met het ontwikkelen van een nieuw onderwijsprogramma binnen mediastudies en legden een concept daarvan voor aan mijn wijze collega Remko Scha. Hij sprak toen de onvergetelijke woorden: *"Ja, maar het moet wèl ergens over gaan."* (je weet nu waar je de klemtoon moet leggen.) Die woorden, de noodzaak om telkens weer stil te staan bij waar het eigenlijk over gaat (en bij de vraag of het überhaupt wel ergens over gaat) zijn voor mij heel belangrijk geweest en vormen nog altijd een leidraad voor mijn werk. Dat het ergens over moet gaan, dat is voor mij de basiseis die je volgens mij aan wetenschap mag stellen. Dat klinkt wel vanzelfsprekend maar helaas gaat het soms toch helemaal nergens over.

Wetenschap heeft als eerste taak het vermeerderen van onze kennis van de wereld. Een beetje plechtstatig: het ontdekken van wat voorheen voor ons verborgen was. Op basis van die kennis kunnen we als tweede taak proberen ons begrip van de wereld te vermeerderen. Weer plechtstatig: te begrijpen wat voorheen onbegrijpelijk was. Het tweede - het begrijpen - is niet mogelijk als het eerste - het weten - er niet aan voorafgaat.

Kennis als basis voor begrip, daar gaat het om, ook in de geesteswetenschappen⁵. Vervolgens kun je ook nog opschrijven wat je ervan vindt maar dat valt buiten het bestek van de wetenschapsbeoefening, zelfs als je hoogleraar bent. Bas Heijne mag dan wel beweren dat het de literatuur is die ons de wereld pas echt laat zien maar de wetenschap is nu eenmaal geen literatuur en moet zich dus een beetje bescheiden opstellen⁶.

Waar de geesteswetenschappen zich op richten, is de "human World" om ons heen, de dingen die mensen in de loop van de geschiedenis bedacht, gemaakt en gedaan hebben. Dus niet de natuur en ook niet de mens maar, nogmaals, wat de mensen gedacht, bedacht en gedaan hebben. In tegenstelling tot de sociale- en natuurwetenschappen, waar het er uiteindelijk gaat om toekomstig gedrag (van mensen, systemen, de natuur) te kunnen voorspellen, zijn de geesteswetenschappen gericht op het verleden,

hoe recent dan ook. Producten van de geest kun je immers alleen onderzoeken op het moment dat ze al zijn ontstaan. De geesteswetenschappen voorspellen dus helemaal niets en dat moet je ook niet ervan verwachten.

Helaas is bij sommigen het idee ontstaan dat geesteswetenschap daarom ook een puur geestelijke activiteit zou moeten zijn. Dat het niet gaat om feitelijke kennis maar vooral om het "Verstehen". Ik ben het daar niet mee eens. Ik vind dat de geesteswetenschappen, als ze aanspraak willen maken op het predikaat "wetenschap", net zo empirisch moeten zijn als alle andere wetenschappen. Want als het niet gaat om kennis vergaren over een kenbare wereld, dan gaat het nergens over en moet je er gewoon mee ophouden. Iemand die het bestaan van empirische feiten en objectieve kennis ontkent, die de mogelijkheid ontkent om via wetenschappelijk onderzoek van primaire bronnen tot redelijk en toenemend betrouwbare kennis van de wereld te komen, voor zo iemand is er geen plaats in de wetenschap en dus ook niet in de geesteswetenschappen. Zoals Immanuel Kant al schreef in 1787: *"ervaring is de bron van alle kennis"*⁷.

Trouwens, een beetje sociologie in de geesteswetenschappen kan ook helemaal geen kwaad. Wie daar bang voor is, verwijs ik graag naar wat Max Sparreboom in 2002, zich baserende op Kocka, schreef bij zijn aantreden als hoogleraar beleid en organisatie van de geesteswetenschappen aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, namelijk dat de geschiedwetenschap juist door zich te ontwikkelen als sociale wetenschap, *"als discipline heeft gewonnen aan wetenschappelijkheid, verklaringskracht en betekenis"*.⁸

Het dédain voor de empirie, voor het belang van feiten, van data in het geesteswetenschappelijk onderzoek bleek bijvoorbeeld toen mijn oud-collega Karel Dibbets, na van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) subsidie te hebben gekregen voor het creëren van een informatiesysteem op het gebied van de Nederlandse filmgeschiedenis, op het matje werd geroepen omdat zijn werk niet wetenschappelijk zou zijn. Uit latere contacten bleek me dat ook zijn buitenlandse collega's met meer aandacht voor de feiten dan voor de interpretatie soortgelijke problemen ondervonden.

Als je mag geloven wat wij onze studenten bij het vak wetenschapsfilosofie leren, is het toverwoord bij de geesteswetenschappen juist dat begrip "interpretatie". Dat interpretatie in de geesteswetenschappen onvermijdelijk is, hoef ik

niemand uit te leggen. Maar dat geldt ook voor de natuurwetenschappen. Daar is ieder wetenschappelijk "bewijs" uiteindelijk ook een interpretatie van empirische feiten die altijd weer gecorrigeerd kan worden in het licht van nieuwe feiten. Helaas laten sommigen zich nog steeds leiden door de negentiende eeuwse romantische gedachte dat interpretatie het wezen van de geesteswetenschappen vormt, het kenmerk waarmee de geesteswetenschappen zich van de andere wetenschappen onderscheiden. James Elkins heeft in zijn boek *Why are our pictures puzzles?* betoogd dat door het object van onderzoek te problematiseren en van eindeloze interpretaties te voorzien, we het oorspronkelijke object - zoals dat "an sich" is - volledig uit het oog verliezen⁹. Hoe dan ook, het is helaas niet voor iedereen vanzelfsprekend dat interpretatie, ook in de geesteswetenschappen, in ieder geval gebaseerd moet zijn op zo volledig mogelijk en op methodologisch correcte wijze verkregen informatie. Het begrip "interpretatie" is veel te vaag, vrijblijvend en verwarrend om als basis te dienen. Wat volgens mij daarom relevant is, is het verschil tussen conclusies en opinies. Ik heb dan ook steeds geprobeerd om mijn studenten het onderscheid bij te brengen tussen op feiten gebaseerde conclusies en op persoonlijke meningen gebaseerde opinies. Het eerste is terrein van wetenschappers, het tweede het terrein van essayisten. Johan Wolfgang Goethe begreep dat al toen hij in 1792 schreef dat je om de wereld te begrijpen, zo nauwkeurig mogelijk moet waarnemen, met bewuste uitsluiting van alle persoonlijke meningen en gevoelens¹⁰. Dat geldt nog altijd en voor alles dat aanspraak wil maken op het predikaat "wetenschappelijk".

Ik hecht eraan hier op te merken dat er in het algemeen binnen de geesteswetenschappen prachtig werk wordt verricht. Maar een beetje meer zelfkritiek zou de geesteswetenschappen wel ten goede komen. Het ontbreekt me nu aan tijd om aandacht te besteden aan het ontbreken van analytische modellen, aan de geringe belangstelling voor het ontwikkelen van "tools" om de door digitalisering ontstane informatieverzamelingen effectief te benutten en aan het onvermogen om tot schaalvergroting en internationale groepsvorming te komen om daarmee tot werkelijk vernieuwend onderzoek te komen.

Ik wil het hier nog wel hebben over een opmerkelijk verschil tussen de geesteswetenschappen en de overige wetenschappen, met name de natuurwetenschappen. Bij de laatste zien we sinds de wetenschappelijke revolutie en de opkomst van het wetenschappelijke tijdschrift in de zeventiende eeuw een gestage ontwikkeling die je - heel kort door de bocht - zou kunnen

omschrijven als "van amateurisme naar professionaliteit", een ontwikkeling gericht op het ideaal van wetenschap als een "objective enterprise" (een ideaal dat, alle postmoderne wetenschapsfilosofen ten spijt, nog steeds het leidend principe is in de wetenschap). Die ontwikkeling hebben Gross, Harmon en Reidy in hun studie over wetenschappelijke communicatie sinds de zeventiende eeuw laten zien aan de hand van de stijl, presentatie en argumentatie in wetenschappelijke publicaties¹¹. Qua stijl zien we een ontwikkeling van het literair/persoonlijke naar objectiviteit: de persoon van de auteur is wetenschappelijk gezien van geen belang. In de presentatie zien we formele, gestandaardiseerde structuren en het gebruik van grafieken, tabellen en andere visualisaties. Het narratieve heeft plaatsgemaakt voor het argumentatieve, het gebruik van modellen en verklaringen ondersteund door methodisch verkregen feiten en data. Verder zien we een toenemende verantwoording van de onderzoeksmethoden en transparantie als het gaat om de gebruikte onderzoeksdata. Tenslotte dragen peer review en groepsauteurschap bij aan de gewenste betrouwbaarheid en objectiviteit. Een dergelijke ontwikkeling naar volwassen wetenschapsbeoefening zien we bij de geesteswetenschappen toch in veel mindere mate. Ik herinner mij nog dat het plan om binnen ons instituut een aantal stafseminars te wijden aan methodologie bij heel wat collega's leidde tot de vraag wat dat eigenlijk was, methodologie. Daar ben ik, zoals men toen heeft gemerkt, niet vrolijk van geworden.

Het gebrek aan empirische onderbouwing en methodologische "sophistication" lijkt in ieder geval binnen de mediastudies op het eerste gezicht te worden gecompenseerd door een sterke nadruk op wat "theorie" genoemd wordt. Het heeft me heel veel tijd gekost voordat ik begreep wat daaronder wordt verstaan. Het gaat bij de geesteswetenschappen uiteraard niet, zoals bij de natuurwetenschappen, om op wetmatigheden berustende, verklarende en voorspellende theorieën. Nee, hier is "theorie" precies datgene wat middelbare scholieren er ook onder verstaan, namelijk 'dat wat in boeken staat'; theorie is datgene wat veelgeciteerde auteurs (denk Foucault, Rorty, Lacan, Derrida en vele anderen) over een bepaald onderwerp hebben beweerd. Kort gezegd gaat het bij theorie meestal om speculatie waarbij de vermeende autoriteit van de auteur de plaats inneemt van de wetenschappelijke methode. Aan het vaak bewust onhelder taalgebruik van de meest geciteerde theoretici ga ik hier maar even voorbij. Waar het vervolgens om gaat, is om dergelijke "theorie" zoveel mogelijk te citeren ("*As Derrida has written,...*") in de - vaak niet eens ijdele - hoop zelf ook te worden geciteerd en daarmee in de

canon van de Theorie te worden opgenomen. Er ontstaat uiteindelijk een reflectief en hermetisch netwerk van verwijzingen, van commentaren op commentaren, van opinies over opinies, todat het uiteindelijk helemaal nergens meer over gaat.

De zin "*het moet wèl ergens over gaan*" heeft dus een methodologische betekenis: als een uitspraak aanspraak wil maken op wetenschappelijkheid, dan moet die uitspraak wèl een empirische basis hebben. "Fact-free scholarship" is dan ook een oxymoron.

Dat "*het wèl ergens over moet gaan*", betekent ook nog iets anders, namelijk dat wetenschap - ook de geesteswetenschappen - uiteindelijk een of andere vorm van maatschappelijke relevantie moet hebben. Dat vinden de meesten van jullie waarschijnlijk vanzelfsprekend...? Maar binnen de geesteswetenschappen is dat toch niet altijd het geval. Alweer een paar jaar geleden (in 2002 om precies te zijn) verscheen er een rapport van Bijker en Peperkamp onder de titel *De geëngageerde geesteswetenschappen*¹². Hierin staan allerlei ideeën over hoe je de geesteswetenschappen relevant zou kunnen maken voor de wereld om ons heen; hoe we een bijdrage zouden kunnen leveren aan talloze problemen die er zijn; hoe de geesteswetenschappen iets zouden kunnen betekenen voor een samenleving die zich anders zou kunnen afvragen waarom er alleen al aan deze universiteit ten behoeve van de geesteswetenschappen ruim 600 mensen uit publieke middelen betaald worden in Nederland. Van het geld dat we aan de geesteswetenschappen uitgeven, zouden we ongetwijfeld een flink deel van de cultuursector in Nederland kunnen redden van de desastreuze bezuinigingen die momenteel worden opgelegd. Dat schept wel verplichtingen.

Kort na het verschijnen van het rapport van Bijker en Peperkamp organiseerde de faculteit aan de Universiteit van Amsterdam waaraan ik verbonden ben een landelijke bijeenkomst over de toekomst van de geesteswetenschappen in Nederland. Ik ging er zonder meer vanuit dat die bijeenkomst over dat rapport zou gaan. Dat bleek niet het geval. Er werd met geen woord over gerept. De bijdrage die - als bewijs van de betekenis van de geesteswetenschappen - de meeste bijval kreeg, was een vlammend betoog over het belang van onze faculteit voor de vertaling van Poolse literatuur in het Nederlands. Mijn gedachte toen, was dat we daarmee niet de oorlog gingen winnen. Van het rapport van Bijker en Peperkamp heb ik nooit meer iets vernomen.

Kort samengevat, houd ik hier een pleidooi voor wat minder "*zoals Foucault schrijft*" en voor wat

meer "uit onderzoek blijkt"; voor wat minder gefilosofeer, geproblematiseer, geleerdheid, reflectie en gepriegel op de vierkante millimeter en wat meer aandacht voor feiten en analyse, voor heldere onderzoeksmethoden; voor minder onderzoeker en meer onderzoek en vooral minder het hoofd in de wolken en meer met beide voeten op de grond, met aandacht voor de empirische werkelijkheid, voor primaire bronnen, voor de wereld om ons heen en de bijdrage die we vanuit de geesteswetenschappen kunnen leveren aan de problemen van deze tijd.

Dit pleidooi klinkt misschien als kritiek en dat is het ook. Het is, terugkijkend op mijn eigen werk, ook zelfkritiek. Ik besef dat ik zelf in de afgelopen jaren niet heb voldaan aan de normen die ik hier stel. Maar gelukkig hebben we ons bij Informatiewetenschap nooit helemaal verloren in reflectie en hebben we ons steeds gericht op "real-life problems" op het gebied van de informatievoorziening, óók toen we ons om strategische en modieuze redenen "culturele" informatiewetenschap gingen noemen. Een beetje tegen de klippen op hebben we steeds een fors pakket methoden en technieken in het programma gehouden en slaagt de onvolprezen Henk Voorbij er jaar op jaar in om zelfs de meest geheide alfa's een flinke portie statistiek en kwantitatieve onderzoeksmethoden bij te brengen. Onze briljante Jaap Kamps slaagt erin diezelfde studenten enig benul van zoekmachines en zoekalgoritmen te geven en te laten toepassen. De veelbelovende Trilce Navarrete voegt daar economische kennis aan toe en onze Tjeerd Schiphof houdt studenten bij de les door hen de uiterst gecompliceerde juridische aspecten van informatie voor te houden. Dat resulteerde allemaal in scripties die in ieder geval ergens over gaan.

Wat de informatiewetenschap ons te bieden heeft

Maar laat ik eerst eens schetsen waar het bij de informatiewetenschap eigenlijk om gaat. De werkelijkheid (de wereld, de mensen en hun geschiedenis) wordt steeds zichtbaarder: immers, wij kunnen die wereld alleen kennen door middel van informatie en die informatie wordt door de digitalisering en netwerken steeds toegankelijker. Alleen al daaraan levert de informatiewetenschap een bijdrage.

Het is onder meer de taak van de culturele informatiewetenschap om eraan bij te dragen dat de bronnen van informatie voor een ieder toegankelijk worden en blijven, bijvoorbeeld door te onderzoeken welke systemen en

organisatiestructuren zich daar het beste toe lenen.

De informatiesystemen waar het hier om gaat, zijn niet alleen databasesystemen en zoekmachines. Systemen zijn het geheel van mensen, middelen, procedures, kennis, normen en waarden waarmee een informatiefunctie wordt vervuld. Daarom gaat het bij informatiesystemen óók om instituties zoals archieven, bibliotheken en musea. Aan de eerste twee wordt door de (culturele) informatiewetenschap al vanouds ruimschoots aandacht besteed. Ik wil ervoor pleiten dat ook het museum als informatiesysteem aan meer systematisch onderzoek wordt onderworpen. Het museum is een plek waar mooie dingen te bewonderen zijn (en tegenwoordig voor minder creatieve geesten van alles te beleven valt). Maar het museum is ook - misschien wel vooral ook - een plaats waar objecten een documentaire, informatieverzorgende functie vervullen. Deze objecten moeten, willen ze betekenis hebben en houden, verbonden worden met contextinformatie (wat we in het vakjargon metadata noemen). In deze tijd van digitale netwerken moeten musea zich veel meer als informatiesysteem positioneren en verbindingen aangaan met andere "memory institutions", zoals Trilce Navarrete en ik in een onlangs verschenen artikel hebben betoogd¹³.

De betekenis van het museum als informatiesysteem wordt ook duidelijk als je kijkt naar de voorgenomen sluiting van het Tropenmuseum. In dat museum kun je wel gaan kijken naar assegaaien en peniskokers maar daar gaat het niet om. De collectie van het museum verschaft ons ook informatie over hoe Nederlanders ooit allochtoon waren in verre landen. Sluiting van het Tropenmuseum betekent dan ook sluiting van je ogen voor dat verleden. De symbolische betekenis van die bezuinigingsmaatregel lijkt me dan ook volkomen helder.

Het is niet alleen de taak van de culturele informatiewetenschap om te onderzoeken hoe je informatiesystemen optimaal moet inrichten maar ook welke rol die systemen spelen en hoe er gebruik van wordt gemaakt, inclusief de manier waarop informatie wordt gemanipuleerd, zoals onder meer gebeurt onder de noemer van "cultureel erfgoed". Dat woordje "cultureel" is in dit verband nogal geniepig. Zo zien we bijvoorbeeld dat archieven en musea in Nederland onder politieke druk veranderen van open, objectieve bronnen van informatie over het verleden in selectieve, manipulatieve instellingen die bepaalde politieke, culturele en zelfs nationalistische waarden moeten uitdragen,

allemaal onder de noemer van het culturele erfgoed. De rol van de informatiewetenschap om bij te dragen aan open en vrije toegang tot informatie staat dus wel een beetje op gespannen voet met de "heritage"-beweging die immers uiteindelijk op manipulatie in plaats van op waarheidsvinding is gericht¹⁴. Het gaat dus niet om niks.

Een kritische houding ten opzichte van het begrip "cultureel erfgoed" is wel relevant omdat juist de culturele informatiewetenschap zich richt op erfgoed, dat wil zeggen op datgene dat uit het verleden bewaard is gebleven dat ons informatie kan verschaffen over dat verleden. Op dat terrein levert de informatiewetenschap een aantal belangrijke bijdragen. Ik noem hier de belangrijkste onderwerpen:

- toegankelijkheid, open toegang tot zoveel mogelijk informatie voor zoveel mogelijk mensen;
- vindbaarheid, dat wil zeggen de mogelijkheid om relevante, bruikbare informatie te vinden in de almaar uitdijende hoeveelheid die beschikbaar komt en
- behoud van het culturele geheugen, zowel in analoge als digitale vorm.

Maar de informatiewetenschap heeft vooral een opdracht te vervullen in het belang van onze democratische samenleving en met name juist in het huidige tijdsgewricht. Die opdracht is het bevorderen van de toegang tot feiten als grondstof voor eigen meningsvorming en als wapen tegen pinies, manipulatie, populisme en "fact-free politics". Ik verwijs hier graag naar wat Thomas Jefferson in 1789 schreef aan de Britse moraalfilosoof Richard Price: *"wherever the people are well informed, they can be trusted with their own government"*¹⁵. ("Slechts daar waar de mensen goed geïnformeerd zijn, kunnen ze in staat geacht worden zichzelf te besturen.") Sterker kun je de verbinding tussen informatie en de idealen van de Verlichting niet formuleren.

Ik keer nog even terug naar de toekomst van de bibliotheken, het onderwerp waar ik mee begon. Want ligt niet in de opdracht die ik zojuist formuleerde voor de informatiewetenschap niet ook een opdracht voor de bibliotheken? Kunnen zij misschien in dat opzicht meer betekenen dan

slechts een doorgeefluik te zijn voor informatie en een prettige plek om te studeren? Kunnen bibliothecarissen, naast het aankondigen van weer een nieuw digitaliseringsproject, niet wat nadrukkelijker aanwezig zijn in het publieke debat over de informatiesamenleving?

Zorgen dat de mensen zich niet slechts "informed" maar "well informed" kunnen weten dat is uiteindelijk waar het bij/in de informatiewetenschap om gaat. Ik ben de Universiteit van Amsterdam dankbaar dat ik zo lang aan dat ideaal heb mogen werken.

Tenslotte: de ervaring zelf

Tenslotte nog dit: onze informatiemaatschappij is wel een beetje raar. Wij weten van alles over boeken die we nooit hebben gelezen, over plaatsen die we nooit hebben bezocht, over mensen die we nooit hebben ontmoet, over oorlogen waarin we niet hebben meegevochten. Laten we daarom luisteren naar wat Emerson in 1836 betoogde, (in *Nature*, het boek, niet het tijdschrift want dat verscheen pas in 1869): namelijk dat informatie over de dingen nooit volledig in de plaats mag treden van de ervaring zelf¹⁶. Dus, beste studenten/lezers, hier is mijn laatste raadgeving: beschouw informatie nooit als belangrijker dan het echte leven! Laat je niet leiden door wat er allemaal gezegd en geschreven is. Laat je zelfs niet leiden door wat ik gezegd en geschreven heb. Zoals Emerson zei: *"There are new lands, new men, new thoughts.[...] Build, therefore, your own world!"* (*Er zijn nieuwe landen, nieuwe mensen en nieuwe gedachten. [...] Bouw daarom uw eigen wereld!*)

John MACKENZIE OWEN

Scheggertdijk 92

7218 NP Almen

Nederland

mackenzieowen@gmail.com

Juli 2012

Noten

¹ Mackenzie Owen, J.S. Het technologische einde van de bibliotheek. *Open*, 1983, jrg. 15, nr. 6, p. 267-276.

² Wurman, Richard Saul. *Information anxiety*. Doubleday, 1989.

- 3 Bijker, W.E. *Of bicycles, bakelites, and bulbs: toward a theory of sociotechnical change*. MIT Press, 1997.
Meer interessante "case studies" zijn te vinden in: Bijker, W.E.; Hughes, Th.P.; Pinch, T. *The social construction of technological systems*. MIT Press, 2001.
- 4 Mackenzie Owen, J.S. (supervisie en red.); Becker, Peter; Koopman, Wilbert; Koopmans, Ingmar; Kueter, Marloes; van der Leest, Chanel; Liefsoens, Leen; Schaap, Jacqueline; Schreuders, Aart; Vos, Dennis (onderzoekers). *Wat doen studenten in de bibliotheken van het hoger onderwijs? Verslag van een onderzoek door studenten van de masteropleiding Culturele informatiewetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam* [online]. Universiteit van Amsterdam, (februari-)mei 2011. <<http://leenlief.files.wordpress.com/2011/10/im2011-eindrapport.pdf>> (geraadpleegd op 20 juni 2012).
Liefsoens, Leen. Wat doen studenten nu echt in de bibliotheek? Gebruikersonderzoek hogeschool- en universiteitsbibliotheken. *InformatieProfessional*, december 2011, nr 12, p. 24-27.
- 5 Marwick, Arthur. *The new nature of history : knowledge, evidence, language*. Palgrave Macmillan, 2001.
- 6 Heijne, Bas. *Echt zien: literatuur in het mediatijdperk. (Over de roman; 3)*. Atheneum - Polak & Van Genneep, 2011.
- 7 Kant, Immanuel. *Kritik der reinen Vernunft*. Riga, 1787, Zweite hin und wieder verbesserte Auflage, Einleitung. Het gaat om de eerste zin van de inleiding en is een van de "verbeteringen" die Kant in de tweede editie aanbracht. Kennelijk vond hij het belangrijk om dit punt nog eens duidelijk en als het ware als axioma neer te zetten.
- 8 Sparreboom, Max. *Geestwetenschappen: beleid en organisatie*. Rotterdam, 2002, p. 7.
- 9 Elkins, J. *Why are our pictures puzzles?* New York, 1999.
- 10 von Goethe, Johann Wolfgang. *Der Versuch als Vermittler von Objekt und Subjekt*. In : *Goethe's Werke. (Hamburger Ausgabe; 13)*. C.H. Beck, 2002, p. 10-20. Verscheen oorspronkelijk in 1792 en werd herzien in 1823. Een Engelse vertaling is beschikbaar via <http://www.natureinstitute.org/pub/ic/ic24/ic24_goethe.pdf> (geraadpleegd op 23 juni 2012).
- 11 Gross, Alan G.; Harmon, Joseph E.; Reidy, Michael. *Communicating science*. Oxford University Press, 2002.
- 12 Bijker, W.; Peperkamp, B. (red.). *Geëngageerde geesteswetenschappen. Perspectieven cultuurveranderingen in een digitaliserend tijdperk. (AWT-achtergrondstudies; 27)* [online]. Den Haag, 2002.
<<http://www.awt.nl/upload/documents/publicaties/tekst/as27.pdf>> (geraadpleegd op 20 juni 2012).
- 13 avarette, Trilce; Mackenzie Owen, John. Museum libraries: how digitization can enhance the value of the museum. *Palabra Clave (La Plata)* [online], 2011 (geraadpleegd op 23 juni 2012), vol. 1, nr 1 (oktober 2011), p. 12-20.
<<http://www.palabraclave.fahce.unlp.edu.ar/numeros/vol1no1/PCLP%202011%20v1n1a3.pdf>>.
- 14 Lowenthal, David. *The heritage crusade and the spoils of history*. Viking, 1997.
- 15 Brief aan Richard Price, 8 januari 1789.
- 16 [Emerson, Ralph Waldo.] *Nature*. James Munroe and Company, 1836. Digitale versie van de eerste (anonieme) druk: <<http://www.archive.org/details/naturemunroe00emerrich>> (geraadpleegd op 23 juni 2012); digitale tekstuittgave onder meer bij: <<http://www.emersoncentral.com/nature.htm>> (geraadpleegd op 23 juni 2012).